

ESKU-PILOTAKO HIZTEGIA: HITZ BEREZIAK, FRASEOLOGISMOAK ETA ADIERAZPIDEAK

Xabier Altzibar (UPV-EHU)

1. Pilotaren munduko euskal kazetari, kazetarigai, komentarista, irakasle, ikasle, kirol teknikari, itzultzaile eta orohar pilotazaleek eskertuko lukete esku-pilotako hiztegi on bat eskura izatea. Bereziki kazetariak, partidaren berri eman edo kontatzerakoan kontsulta edo erabil lezaketen hiztegi bat. Artikulu honetan nolakoa nahi genukeen hiztegi hori azalduko dugu, Eraskinean erakusburu bat eskainiz.

Pilota hiztegietan bada abiapuntu bat: UZEIren hiztegia (UZEI 1994). Pilotako hitz teknikoaren hiztegia da: hitzak, adieren definizioa, sinonimoak euskaraz eta baliokideak gazteleraz, frantsesez eta ingelesez, UZEIren EUSKALTERM hiztegietan ohi bezala. Sarreran, J. Agirrek dioenez,

pilota praktikatzen dutenei dago zuzendua, batipat: kirolari eta teknikoei. Baina baita terminologia hori euren eguneroko ihardunean laneko tresna bezala behar dutenei ere: kiroleko kazetari eta esatariei, interpretari eta itzultzaileei, etab. Azkenik, baita kirolzaletuei eta jende guztiari ere. (10).

Hiztegi honek batez ere plekako jokokoak hartzen ditu (esku-pilota ez ezik pala, xistera, erremontea), gutxiago erreboteko jokokoak. Orotara 379 kontzeptu plekakoak eta 30 baizik ez errebotekoak, azken hauek definizio gabe.

UZEIren hiztegiak hitz tekniko edo bereziak biltzen ditu. Ordea, kazetarigai eta kazetariak hiztegi osoago bat nahi lukete, esku-pilotako hitz tekniko edo hitz berezi hutsak ez ezik esapideak eta adierazpideak bilduko lituzkeena, bereziki pilota munduko jendearenak, komentaristenak eta kazetariarenak, partidak kontatzerakoan erabiliak edo erabilgarri direnak. Hain zuzen, horretan zulo handia dagoela uste dugu aipatu hiztegian, hizkuntza bizia agertzen den eremuan.

2. Beraz uste dugu esku-pilota arloko hitz bereziak edo teknikoak finkatzeko ahaleginarekin batera, esamoldeak, formula, esaera eta adierazpideak biltzea komeni dela, egunen batez hiztegi seguruago eta osoagoa izan dezagun. Zergatik osoagoa?

2.1. UZEIren definizioak, batzuetan, ez direlako hitzen adiera guztienak edo garrantzitsu zenbaitenak. Adib., *joko* “Jokatzearen ekintza eta ondorioa. Zehazkiago esateko, pilota jokia” (UZEI 1994:47). Hor beste adiera batzuk falta dira: 1. (=Pilota joko). Pilota-jokia; Pilotako joko edo jolasa. 2. “Pilota joko batzuetako partida banatzen den zati bakoitza.” (Sarasola 2007). 3. Pilotan jokatzen den tokia. 3. *Jokoan (egon, izan)*: jokoaldi/joko-puntu/forma onean. 4. Dirua jokatzea. Gure erakusburuko *abiada/abiadura* hitzek ere bi esanahi dituzte: 1. Lastertasuna. 2.

Jokalariaren abiatzea edo higitzen hasia pilotara hurbiltzeko. UZEIren hiztegian lehenaren bigarren adiera jasotzen da huts-hutsik, bigarren hitza ez da ageri.

2.2. UZEIren hiztegian (1994) hitz eta adierazpide franko ez datozelako. Adibidez: *forma(n) izan* edo hori adierazteko hainbat sinonimo (*gorputz/gorputzeko*)aldi on, sasoi on/bete, trenpu, fleit(ean) etab.; (*Pilotaria*) jarri, ongi/gaizki jarri; *partida hautsi*; *pilota bildu/ibili/kendu* etab.

UZEIk (1994) esamolde edo adierazpide gutxi biltzen ditu, adib. kiroletako hitz orokorrenak (*irabazi, galdu, jokatu, lehiatu...*), edo hitz tekniko batzuenak (adib., pilota motak, edo pilotari baten gaiak edo kondizioak, kalitateak eta jokatzeko modua adierazten dutenak). Kontuan hartzekoa da, baina, UZEIrena 1994koa dela eta geroztik urak bide egin duela eta pilota kronikalariek ere bai.

3. Egun erabiliak diren hitz, esapide, esaera eta adierazpideak bilduko dituen hiztegi bat behar genuke.

3.1. Euskalki desberdinetan erabiliak diren hitzena eta beraz baliagarria Hegoaldean nahiz Iparraldean. Iparraldeko hitzik gutxi ageri da UZEIn (zergatik hiztegiak Hegoalderako baizik ez?). Adib.: *aitzina(ldia) (hartu)* edo mendebaleko *aurre(a) (hartu)*. Hitz batzuek forma desberdinak dituzte: (pilotari) *segurua* (Heg.), *segura* (Ipar.), oraindik bateratu gabe, ustez.

3.2. Sinonimoak garbi erakutsiko dituen, kazetariak edo dena delakoak entzule edo irakurleei begira aukeratu ditzan. Izan ere, hitz berezi edo tekniko gehienek ere bizpahiru sinonimo dituzte, euskalki edo eskualde desberdinetakoak: adib., *bote/punpa/jagi* (Bizk.); *pilotaren/aire(aren) bila joan / pilota/aire topetan joan* (Bizk.); *tanto/kintze* (Ipar.). Beraz euskalki, eskualde eta herrietakoei ere toki egingo dien hiztegia.

3.3. Batez ere erabilera desberdinak jasoko dituen, hizkuntza mailei eta erregistroei dagokienez, horiek bereiziz. Ohargarria da pilotariak edo pilotari izaniko komentariak edo adituek (esku-pilota, zesta-punta nahiz erremonterakoak, eta euskalki desberdinetakoak, ETB1en ikus eta entzun daitekeenez) kirol horretan usatutako hitzak darabiltzatela, ez euskara jasokotzat hartzen direnak. Eta haien ondoan partida kontatzen ari diren kazetariak, ordea, euskara jasoagokotzat hartzen direnak. Adib. (alfabetoaren hurrenkeran): *pilota arrimatu* vs *baztertu*; hankak *asentatu* vs hankak *finkatu*; *atakatu* vs *eraso*; *partiduari belozidade handia eman* vs *partidari abiada / abiadura handia eman*; *botilero* vs *aholkulari*; *brillu handiko tantoa* vs *distira handiko tantoa*; *dominatu* vs *menderatu*, *mendean hartu*, *menean eduki*, *agindu*; *entregatu* vs *eskura eman*; *erregalua egin* vs *oparia egin*; *engantxatu* vs *katigatu*; *kontrario* vs *aurkari*; *korredore* vs *artekari*; *kortada* vs *ebaki*, *moztu*; *lezioa eman* vs *erakustaldia eman*; *mano mano* vs *buruz buru*; (pilotari) *manomanista* vs *esku-huskalari* (gutxi erabilia); *pilotazo* vs *pilotakada*.

Lehenik hitzak bildu egin behar dira eta beraz batez ere hiztegi deskriptiboa behar genuke, sinonimoak eta aldaerak batzuk besteen ondoan ezarriz, agian erabilienak nabarmenduz. Gero, hitz batzuetan, hizkuntza maila adieraztea komeni da, nahiz zalantzak egon daitezkeen: (*Beh.*) laburduraz (Beheko maila adierazteko) markatu behar ote dira aipatu zerrendako lehen aldaerak (*arrimatu* etab.), pilotari munduan hala erabiliak izanik? Euskara jaso edo goiko mailakotzat hartzen ditugun horietako zenbaitek (*aholkulari, artekari, aurkari, eskura eman, oparia egin...*) ez ote dute euskara idatzizkoaren edo hein bat urrunekoaren usainik, batez ere mintzabidezko kazetaritzan (irratian, telebistan)?

3.4. Esamolde, esaera eta adierazpide berriak aintzat hartuko dituenak. Hainbat sortu baitira, ia beti gaztelaniaren eraginez: *bizkarra erakutsi, diferentzia markatu, erakustaldia eman, ikuskizuna eman, markagailuan alderik ez (egon), partida irekia da / partida irekita dago*. Hitz eta adierazpide berri baina erabili batzuei buruz gogoeta egitea komeni da: *piloteo, piloteatu, piloteoari eutsi, piloteoan nagusitu*.

Ordea, hitz edo adierazpide berri zenbait, beharrik gabe asmatuak (orain arte beste batzuk erabili baitira), ez dira orain arte eta orain ere erabilien eretzean hobesteko modukoak. Adib.: pilotakada/pilota *buelatu* (orain arte: *ekarri/eraman/jaso/errestatu/heldu/bildu/oneratu* etab.). Edo *abantaila mantendu*, Hegoaldeko kirol kronika zenbaitetan agertzen dena, Iparraldean *abantaila atxiki* egonik, hau baita hobestekoa (zenbaitek *abantaila eduki* ere badarabilte).

3.5. Hitzaren esanahi desberdinak zehaztuko dituenak. Aipatu dugu nola *joko* eta abiada/abiadura hitzek esanahi bat baino gehiago duten, adierazi beharrekoak.

3.6. Adibideak jarriko dituenak: adibide gutxi eta argiak baina dokumentatuak. Ohargarria da UZEIren hiztegiak (1994) ez duela iturrien berririk ematen, ez kazetaritzako testurik ez idazleenik aipatzen, ezta adibiderik jartzen. Gure erakusburuko adibide batzuk ETB1ekoak dira, pilota-partidetan kazetari eta komentariak ohikoek (Euzkitze, J. Tolosa) erabiliak; beste batzuk *Berria* eta *Herria*-koak (zenbait, Ereduzko Prosa Gaur-etik hartuak); *Herria*-ko adibide gehienak Bego sinatzailearenak dira (E. Larre), “Pilota” sailekoak.

4. Iturriak arakatu behar dira, esku-pilotako hiztegi on bat egin nahi bada.

4.1. Hiztegiak eta fraseologia bildumak (DGV-OEH; Mokoroa, 1990).

4.2. Orain baino lehenagokoak, idatzizko euskararen ageri direnak: bai literarioak bai kazetetakoak. Lehenbizikoen artean bertso eta kantuetakoak, Hiribarren, Zaldubi, J. Etxepare, J. Elizalde, Zubiri-Manezaundi, Basarri,.... Hitzak ez ezik esamoldeak, esaerak eta adierazmoldeak, horiek ez baititu OEHK beti biltzen. Eta batez ere kazetetakoak (*Eskualduna, Zeruko Argia* etab.). Lehenago hitz eta fraseologismoak oraingoan erreferentzia dira eta baliagarri, oraingoekin bat datozen ber.

4.3. Batez ere oraingo hedabideetakoak, aditu, komentarista, kazetari, ikertzaile eta idazleek erabiliak, ahoz nahiz idatziz: ETB1, Euskadi Irratia, *Berria*, *Herria*, *Gara* etab. Erderazko hedabideetakoak ere, askotan euskaldun kazetari edo adituenak, erreferentzia izan daitezke.

5. Ohargarri da kazetarien eta komentaristen artean aldea dagoela batzuen eta besteen erabileran. Kazetarien (kronikalarien) eta komentarista adituen artean aldea nabarmena da generoari eta egitekoari dagokionez, kazetariak kontatu egiten baitute eta komentaristek iruzkinak egin. Halaber pilotako hizkerari dagokionez, askotan kazetariak hitz tekniko edo berezi zehatzagoak erabiltzen baitituzte eta komentaristek adierazpide arruntki korritzen dutenak. Orobat, hizkuntza-mailari dagokionez, kazetariak hizkuntza mailaz jasoagoak eta komentaristek pilotarien artekoagoak edo lagunartekoagoak. Esandakoa garbi ikus daiteke ETB1eko pilota partidak ikus eta entzunez, esku-pilota, xistera nahiz erremontekoak. Estilo aldetik ere, batez ere kazetari gazteek, izen-estiloa edo nominalizazioa erabiltzeko joera dute, eta lehenagokoek edo komentaristek aditz-estiloa.

Kazetarien artean ere aldea egon daiteke, hitz eta fraseologismoen erabilerari dagokionez, bat-batean kontatu behar dutenen eta idazteko denpora pixka bat badutenen artean, azken hauek kontatera apaindu baitezakete irudiz, hitzez eta hotsez, are gehiago astekari batean idazten dutenek. Hauetako batzuek kontatera tekniko hutsa baino maiteago dute kronika literarioaren itxurakoa (aditz-estiloa, aditzaren elipsia etab.). Esandakoaren erakusgarri, konpara bitez Hegoaldeko egunkarietako pilota-kronikalariak *Herria*-ko Bego sinatzailearekin.

6. Hiztegi horretako hitz motak askotarikoak dira:

6.1. Termino, hitz berezi edo teknikoak (esku-pilotakoak).

6.2. Kiroletako hitz arruntak, esku-pilotan erabiliak. Adib.: *irabazi*, *galdu*, *errebantxa*, *lanak eman*, *sufritu* etab., euren sinonimoekin.

6.3. Fraseologismoak (unitate fraseologikoak, hitz multzo egonkorak edo konbinazio eginak edo finkatuak). Oso garrantzitsuak dira, hizkuntzan edo norman landatuak direlako, jendeak arruntki erabiliak eta erreproduktiboak. Zehatzago, hona fraseologismo motak:

6.3.1. Kolokazioak. Oro har fraseologismo ugariak dirateke. Kolokazioen artean ugariak dira izena + izenondoa edo izena + aditza motakoak. Adib.: *partida irabazi/galdu*, *pilota bizia/motela*.

6.3.2. Lokuzioak (esamolde edo esapideak). Adib.: *partida hautsi*, *pilota gastatu*.

6.3.3. Ohiturazko formulak. Adib.: *Ados*, *jaun-andreok*, *ados!*, *Bego!*, *Bortz eta esperantza!*, *Sakeak X (hainbat)*, *errestoak Y (hainbat)!*, *Sartu!*

6.3.4. Atsotitzak edo tankerako esaerak. Adib.: *Jokoak adarrak makur*, *Partidak jokatu beharrekoak dira*, *Pilota biribila da*.

6.4. Hitz konbinazio libreagoak edo adierazpideak. Adib., hitz bereziekin lotuak edo orokorragoak: *boleaz/sotamanoz erantzun; partidaren iraupena*.

Bi hitzez esateko: batez ere hiztegi deskriptibo aberatsa nahi genuke, eta bereziki kazetariendako egina, egun zabal erabiliak diren hitz eta fraseologismoak bilduko dituen, orain arte bizi direnak galtzen utzi gabe.

BIBLIOGRAFIA

Ereduzko Prosa Gaur (EPG).

DGV-OEH: Mitxelena, L. 1987-2005. *Diccionario General Vasco-Orotariko Euskal Hiztegia*. Euskaltzaindia.

Mokoroa, J.M. 1990. “*Ortik eta emendik*”. *Repertorio de locuciones del habla popular vasca*. Labayru—Eusko Jaurlaritza—Etor.

Sarasola, I. 2007 (2. ediz.). *Euskal Hiztegia*. Elkar.

UZEI. 1994. *Kirol Hiztegiak: Pilota*. IVEF-SHEE. Vit.-Gasteiz 1994. Jabier Agirre (koord.).

ERASKINA. Erakusburu bat (ABANTAILA-ADOSTU)

Hitzak eta fraseak ondoko hurrenkeran ezarriko ditugu: lehenik hitza edo fraseologismoa, parentesi artean adieraziz euskalkia, hizkuntza maila, erabilera, gramatika-kategoria; gero, definizioa (batzuetan I. Sarasolaren *Euskal Hiztegia*-tik hartu eta egokitu dugu); ondoren, sinonimoak + Ik. sinonimo garrantzitsuak; azkenik, adibideak.

Abantaila. Pilotari edo bikote batek besteari ateratzen dion aldea edo aurrea tanto-kopuruan. Sin.: abantzu, aitzina, aitzinalde, alde, aurre, bentaja, gaina. Ik. **Aitzina, aitzinalde, alde, aurre, bentaja, gaina.**

Abantaila atxiki (*Ipar*). (Kirol.). Bi pertsona edo talderen arteko aldeari eutsi edo iraunarazi. Sin.: abantaila eduki. *abantaila atxiki sofrituz xapeldunek, 25-23, 26-24, 27-25. Herria, Herrietako kronikak, 2005/11/03.*

Abantaila baliatu (edo **Abantailaz baliatu**; gutxiago erabiliak dira *abantaila(z) aprobeixatu* edo *abantaila profitatu*). *Zeberioak ondo baliatu zuen abantaila. Berria, Kirolak, “Zeberioak eta Urrutiak aise irabazi dute Galarretan (40-27)”, 2006/05/02.*

Abantaila ekarri. *Lalanne eta Iparragerrek abantaila baionesei ekarriko diete.* Herria, Lapurdi: Baiona, 2003/02/06, 4.

Abantaila eman. *Gure zaleen aurrean ariko gara, eta horrek abantaila txiki bat emango digu.* Berria, A. Legarda, Kirolak, 2004/12/02.

Abantaila galdu (edo **Abantaila ezereztu/deuseztatu/hutsean utzi/geratu**). *Laugarren txandako abantaila galduta zuen.* Berria, J. Tornay, Kirola, 2006/04/19. *Alferrik galduriko abantaila.* Berria, I. Magro, “Balentria Valencian”, 2004/11/21.

Abantaila gutxi. *Lauko Finalerako lasterketan abantaila gutxi taldeen artean.* Berria, 2006-04-01.

Ik. Abantaila txikia.

Abantaila handia (*izan, hartu, eman, ekarri, lortu etab.*). *puntu bakarra ez da abantaila handia.* Berria, B. Iraola, Kirola, 2004/09/18.

Abantaila hartu. *Barrandan hasi da iberoarra Gonzalezen eskuina miratuz sakean eta 7-0ko abantaila hartuz.* Herria, Bego, Pilota, 2004-04-08, 7.

Abantaila izan/ukan (*Ipar.*). *Alta 46-40 ukana zutelarik irabazleek abantaila.* Herria, Bego, Pilota, 2003/09/11, 7. (Oharra. *Abantaila izan ez ezik, batez ere Hegoaldeko idazle eta kazetari batzuek noiztenka abantaila eduki ere erabiltzen dute abantaila izanen adiera berean. Erabilera hau ez da hain jasotzat hartzen eta, bestalde, nahasgarri izan daiteke, Iparraldekoek abantaila eduki gehienbat ‘abantaila atxiki’ adierazteko erabiltzen baitute).*

Abantaila lortu (*Heg.*) (edo **Abantaila erdietsi, Ipar.**). *Boca erasora jokatzera zelairatuko da itzuliko partidarako abantaila on bat lortzeko.* Berria, Kirolak, 2004/06/23 (futboleko adibidea).

Abantaila polita (edo **Abantaila politak**) (*Adierazk.*). *Jokalari edo talde batek aurkariari ateratzen dion aldea, ez handia baina ez gutxia ere.* *Abantaila polita da hori, baina ez da erabakigarria.* Berria, 2006-04-01.

Abantaila txikia (edo **Abantaila txiki bat; Abantaila ttipia, Ipar**). *Abantaila txikia duten lau talde egotekotan, azken denboraldian European indartsuenak izan direnak daude (...).* Berria, 2006-04-01.

Abantaila ttipitu (*da, du*). *Garai batean bazuen minutu bat baino gehiagoren abantaila, ttipitu delarik gero, 43 segundura jaitsiz.* Herria, J.H., Telebixta leihotik, 2004/04/22, 6.

Abantzu (*Ipar*). *Aurre edo abantaila.* *Segurean jarri dira lakartarrak, lehen partidako abantzu hura zainduz zer gerta ere: 27-20, 35-28, (...).* Herria, Bego, Pilota, 2001/02/22, 7.

Abantzua hartu. (*Ipar*). *Aurrea hartu, abantaila hartu, aitzinatu.* *Abantzu polita/ederra/handia/ttipia hartu.* *Galtzaleak dira lehenik hasi, abantzu doi bat hartu beharrez, biak ere fleitean.* Herria, Bego, Pilota, 2005/03/3, 7.

Abantzuan izan. Abantailaz/aitzinean izan. *Partida gelditu dute (15 eta 4 abantzuan zirelarik) parreko jokolari batek arazoak ukanez trenputxartu baita.* Herria, Baxenabarre: Aiherra, 2005-06-02, 5.

Abantzuan joan. Abantailaz joan. *Abantzu ederrean joan Ximun garaztarra, gero berdindu du hazpandar hunek (...).* Herria, Bego, Pilota, 2005-04-21, 7.

Abiada. 1. Abiadura, lastertasuna. 2. Jokalariaren higitzea pilotara hurbiltzeko. *Abelek bere jokoa egiten badu, pilotari abiada emanez, (...).* Berria, I. Magro, 2004/12/23. Ik. **Abiatu.**

Abiadura. Pilotak daraman edo hartzen duen lastertasun indarra. Sin.: abiada, belozitatea (*Beh.*).
Ik. **Abiada. Belozitatea.**

Abiadura X (honenbeste) **km/h-koa** (edo **X (honenbeste) km/h-ko abiadura**) (hartu/izan/...) (pilotak) (*du*). *Pilotak 180 km/h-ko abiadura hartu du.*

Abiadura bizia (edo **Abiadura handia; Abiadura izugarria / Izugarrizko abiadura, adierazk.**).
Sin.: **Ziztuan** (edo **Ziztu bizian**) (joan). Ik. **Ziztuan.** *Izugarrizko abiadura ematen dio pilotari.*
Berria, E. Telleria, 2004/12/15.

Abiadura eman (jokalariak pilotari) (*dio*). Ik. **Abiada. Belozitatea.** *Orduan Lizarrako atzelaria arriskatzen hasi zen, pilotari abiadura emanez.* Berria, I. Magro, 2004/07/07

Abiatu. Jokalaria higitzen hastea pilotara hurbiltzeko. (X pilotaria) *Berandu abiatu da.*

Abisatu. Pilotari batek kontrakoari edo aurkako bikoteari, sakea ateratzerakoan abisua ematea. Ik. **Ba!**, gazt. *¡Va!*

Ados (izan) (*adb*). Bi pilotari edo bikotea tanto kopuru berean egon. Sin: berdinduta. Ik. **Berdinketa, Berdintze.** *34etan ados ziren.* Herria, 2001/06/14, 7.

Ados egin. *Eta 33tan gelditu besteak, hor ados egin baitute eta 36etan ere.* Herria, Bego, Pilota, 2001/11/08, 7.

Ados gelditu. *Partida hau 17na ados gelditu zen.* Herria, Baxenabarre, 2003/09/04, 5.

Ados! (*Ipar.*; formula ohiturazkoa; erreboteko jokoan). *Bi alderdiak kuantean berdintzearekin, biak jausten dire trenterat eta oihu egiten da ados.* Zaldubi. RIEV 1908, 88.

Ados, jaun-andreok, ados! (*Ipar.*; formula ohiturazkoa). Bi jokalariek edo bikoteek berdintzera iritsi direnean esan edo oihukatu ohi da.

Adoste. Sin.: berdinketa/berdintze. Ik. **Berdinketa/Berdintze.** *Ttipituz joan da makurra, 22-16, 31-24, bainan 7 tantoren lerro batekin, horra 31tan adostea, Sorhueten bote zenbait ere besteak beste.* Herria, Bego, Pilota, 2004/05/27, 7. *Adosterik ez (X. Euzkitze). Adostea lortu.*

Adostu. (*Ipar.*). Tanto kopuru berdinerira iritsi. *Zazpitaraino berdintsu, hor adostu eta gero joan dira irabazleak.* Herria, Bego, Pilota, 2005/03/24, 7.